

הכרת הטוב

- א. מהות 'הכרת הטוב'
- ב. 'הכרת הטוב' לזולת
- ג. החובה להכיר טובה ליכל אדם'
- ד. החובה להכיר טובה גם לאדם שלא התכוון להיטיב.
- ה. החובה להכיר טובה גם כשהמיטיב נהנה
- ו. החובה להכיר טובה בכל מצב
- ז. החובה להכיר טובה על כל דבר
- ח. 'הכרת הטוב' לבעלי חיים
- ט. 'הכרת הטוב' לדומם
- י. 'הכרת הטוב' - יצירת מחוייבות למיטיב
- יא. מדוע יש להכיר טובה
- יב. כפיות טובה - הגדרות
- יג. המנעות מכפיות טובה.
- יד. השלילה שבכפיות טובה
- טו. עונש על כפיות טובה
- טז. היחס לכפוי טובה

היבטים מגוונים ומשמעויות שונות יש לחיוב של 'הכרת הטוב'. יש הממעטים בחשיבות ההתבוננות בנושא, מחמת אי שימת לב. במאמרנו ננסה להאיר נושא חשוב זה מכמה כיוונים.

א. מהות 'הכרת הטוב'

כשאדם עושה לרעהו טובה או חסד, כפרעון חוב או כגמול, הדבר מכונה 'גמילות חסד'. הרגשת צורך להשיב על הטובה והחסד. 'הכרת הטוב' הינה פעולה פשוטה וטבעית. אדם הנהנה מחברו, בקבלו ממנו עזרה - אם בדבר חומרי כהשאלת חפץ או הלוואת כסף ואם בנתינת עצה או יחס טוב - נעשה אסיר תודה לנותן ומודה לחברו על שהועיל בטובו לבוא לקראתו בעזר וסיוע. דברי התודה הם מעין תשלומים רגשיים על הטובה הנעשית. 'הכרת הטוב' הינה חובה מוסרית ממדרגה ראשונה. לכל אדם יש חובה אנושית ומוסרית של 'הכרת הטוב' ומחוייבות שבאה בעקבותיה. חובה זו הינה פשוטה וברורה, עד כדי שכששליחו של יוסף מוכיח את האחים על 'שגנבו' את גביע הכסף (סוף פרשת וישב), לא בא אליהם בטענה ישירה על עצם הגניבה, אלא שאל אותם "למה שלמתם רעה תחת טובה" (בראשית מד ד). השליח הרגיש שטבעי, פשוט וברור שאין להחזיר רעה למי שגמל טוב, ועל כך היתה תביעתו כלפי האחים.

מהי 'הכרת הטוב', מהי כפיות טובה ומה ההבדל ביניהם? מבאר הרב דסלר ('מכתב מאליהו' חלק א עמוד 46) ש'הכרת הטוב' נובעת מ'כח הנתינה'. הנותן אינו חפץ במתנות חינם, שאיפתו היא רק לתת ולא למשוך אליו את הדברים שהם חוץ ממנו. לכן, כשיגיע אליו דבר מחברו- יתעורר בו הרצון לשלם עבורו, ואם לא יוכל לעשות זאת, ליבו ירגיש בחובת התשלומים, וזו נקראת 'הודיה'.

לעומת זאת, 'כפיות טובה' היא תולדת 'כח הנטילה'. 'הנוטל' ישאף למשוך אליו כל מה שיוכל בכל דרך - בין כשרה ובין פסולה ובמצפונו יחשוב שזה שלו, וכשיגיע לו דבר טוב שרעהו יעשה לו ויטיב עמו - לא ירגיש חיוב לשלם בתמורה, ולכן נקרא 'כפוי טובה'. פרשת עשרת הדברות (שמות כ כ) פותחת בקביעה:

"אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים".

מבאר הרמב"ן:

"וטעם מבית עבדים, שהיו עומדים במצרים בבית עבדים שבויים לפרעה, ואמר להם זה שהם חייבים שיהיה ה' הגדול והנכבד... שיעבדוהו, כי הוא פדה אותם מעבדות מצרים... קבלו כל מצוותיו".
יצאת מצרים, שהיתה ההכנה לקבלת התורה, היא שורש ויסוד ל'הכרת הטוב'.
בישירת האזינו' (דברים לב ו) אומר משה רבנו: "עם נבל ולא חכם". מפרש רש"י: "עם נבל - ששכחו את העשוי להם". מוסיף על כך הרמב"ן:

"ולפי דעתי, העושה טובות חנים יקרא נדיב ומשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל... ולכך אמרו על נבל הכרמלי (שמואל א כה כה) כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו, כי דוד עשה עמו טובה גדולה... והוא לא רצה לשלם לו גמול ויעט במלאכיו ויבזהו... אם כן יאמר הכתוב הזאת תגמלו את השם על הטובות שעשה עמכם, עם נבל - שהוא משלם רעה תחת טובה".

פשר ביטויים אלו: '**נבל**' - על כך שאינו מכיר טובה על מה שקיבל. '**לא חכם**' - כיוון שאם היה חכם והיה רואה את הנולד, היה מודה על הטובות שנעשו לו, כדי שבעתיד ימשיכו להיטיב עמו.

ספר 'החינוך' בבואו לבאר את מצוות כיבוד הורים (עשה לג) כותב:

"שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלהים ואנשים".

ל'הכרת הטוב' יש השפעה רבה על חי האדם הן בחיי החברה והן בחיי המשפחה, ועל כן הנהגה זו חשובה מאוד. בחיי המשפחה, אם לא קיימת הערכה כלפי בן הזוג - יש לכך השפעה ישירה על האווירה השוררת בבית, כיון שחוסר הפרגון ובעקבותיו - אי ההודיה נתפס אצל בן הזוג כחוסר שביעות רצון מצד בן הזוג, ולתחושה זו יש לאחר מכן השלכות רבות.

גם בחיי החברה, אדם נמשך בדרך כלל למי שמעריך אותו והערכה מובעת גם בתודה ובמלה טובה. כשדבר זה לא קיים - מערכת היחסים בין אדם לחברו מתערערת.
יסוד 'הכרת הטוב' הוא להרבות חיבה ורעות בעם ישראל בכלל ובין איש לרעהו ולאשתו בפרט. המכיר טובה לחברו שהיטיב עימו - יודע שחברו אוהבו, וכפי שאומר שלמה המלך (משלי כז יט): "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם". מכאן, חשיבותה של 'הכרת הטוב'.

את 'הכרת הטוב' יש צורך לבטא בפה (או במעשה) ולא להצניע. בפרשת ביכורים (דברים כו ג) על הפסוק: "ובאת אל הכהן... ואמרת אליו", אומר רש"י: "שאינך כפוי טובה". הרי שצריך לומר בפה מלא.

'הכרת הטוב' אינה נמדדת לפי המקבל, אלא לפי מי שהחובה מוטלת עליו להכיר טובה. הקב"ה ברא את העולם באופן שיהיה מושתת על 'הכרת הטוב'. התורה אומרת בפרשת

בראשית (פרק ב פסוק ה): "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח, כי לא המטיר ה' אלקים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה".
מבאר רש"י:

"יומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשאים".
'הכרת הטוב' אינה רק עניין בין אדם לחברו. 'הכרת הטוב' היא גם כלפי דומם וצומח ולהבדיל גם כלפי בורא עולם (כפי שנפרט בהמשך).
בעל ה'חידושי הרי"ם' מגור היה אומר, שהעם היהודי נקרא בשם זה, ע"ש 'שבט יהודה', שמשמל בשמו את חובת ההודאה ו'הכרת הטוב'. באותה מידה יכלו להיקרא - שמעוניים או לויים. אולם נקראים יהודים, כדי להנציח הודאתה של לאה להקב"ה על בנה הרביעי שקיבלה יותר בנים מאחותה ומהשפחות. רואים אנו שיסוד העם היהודי זו ההודאה ו'הכרת הטוב'.
החיוב להודות לה' הוא תמידי, בכל רגע וכפי שאומר המדרש (בראשית רבה פרשה יד יא):

"ר' לוי בשם רבי חנינה: על כל נשימה ונשימה שהוא נושם צריך לקלס לבורא, מ"ט (שנאמר): כל הנשמה תהלל י-ה" כל הנשימה תהלל י-ה".

חובת הלבבות (שער עבודת האלוקים) בונה את כל עבודת ה' על יסוד 'הכרת הטוב'. הוא מבאר שם באריכות שכל שהטבה שלימה וההכרה בבורא עולם גדולה יותר, כך תגדל גם עבודת ה'.
החובה להודות לה' סובבת את האדם בכל צעד ושעל מחייו ומסדר יומו, החל בפקחות עיניו בבוקר, ועד הליכתו לישון בלילה בברכו את ברכת המפיל. זו הסיבה שתקנו חז"ל את ברכות השחר, שמהותן - הודאה לה' על סיפוק צרכיו.
המילה הראשונה שיהודי אומר בהקיצו בבוקר משנתו היא: "מודה אני לפניך...". ואע"פ שעדיין לא נטל את ידיו אומר מודה אני, משום חשיבות ההודאה להקב"ה. ובתחילת התפילה אנו אומרים: "כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך...". הוי אומר: 'הכרת הטוב' ו'הודאה' אינן מידות טובות בעלמא, אלא זה הוא עיקר הנשמה, כיון שזה עיקר כל חיינו.

ב. "הכרת הטוב" לזולת.

בפרי' בהעלותך (במדבר יב טו) נאמר: "ותסגר מרים מחוץ למחנה שבעת ימים והעם לא נסע עד האסף מרים". אומר על כך רש"י: "זה הכבוד חלק לה המקום בשביל שעה אחת שנתעכבה למשה כשהושלך ליאור, שנאמר: (שמות ב ד) "ותתצב אחותו מרחוק". עבור מעשה קטן, של המתנה שלה למשך זמן קצר כדי להשיג על משה שלא יאונה לו רעה - זכתה שכל בני ישראל חיכו לה ועשו בכך מעשה גדול, בעת הליכתם במדבר לכיוון ארץ ישראל.

ה'אור החיים' הקדוש (בביאורו לפרשת לך לך) משווה בין כפיות הטובה של מלך סדום שניצל ע"י אברהם מהמלחמה מול ארבעת המלכים, ל'הכרת הטוב' של מלכי צדק מלך שלם. מלכי צדק מוציא יין ולחם ומברך את אברהם, וכל זאת למרות שלא היה מחוייב לנהוג ב'הכרת הטוב' כלפיו.

התורה מדגישה נקודה זו - בפסוק יז נאמר: "ויצא מלך סדום לקראתו", ואילו בפסוק כא: "ויאמר מלך סדום אל אברהם". ובאמצע, בין שני הפסוקים הללו - התורה מפסיקה ברצף הסיפור ומדגישה את 'הכרת הטוב' שהיתה למלכי צדק הוא שם בן נח. וכך כותב אור החיים:

"להגיד שבח הצדיקים מה בינם לבין רשעים, כי מלך סדום יצא לקראת אברהם לראות פניו ריקם, הגם שאליו יחוייב לקבל פני אברהם במנחה כיד המלך. והוא הרשע (=מלך סדום) יצא בידיים ריקניות. ושם הצדיק (מלכי צדק), מבלי חיוב נדיבות, הקביל פניו בלחם ויין".

ג. החובה להכיר טובה ל'כל אדם'

לעיתים נדמה שיש להתייחס בצורה יפה להודות רק לאדם זר, ואילו לבן הזוג אין צורך להודות ולהכיר טובה, שהרי זה דבר מובן מאליה שמוטלת עליו חובה להיטיב עימו. ר' עקיבא סותר הנחה זו. הגמרא (כתובות סג.) מספרת שכשחזר רבי עקיבא לעירו לאחר היעדרות ממושכת מביתו, מלווה בשיירה ארוכה ונכבדה של תלמידיו, הדבר היכה הדים וגלים רבים וכל בני העיר יצאו לקראתו. לפתע הגיחה מולו אישה לבושה בבגדים פשוטים וכרעה לפניו ברך. תלמידיו של רבי עקיבא ניסו לקחתה ממנו, בטענה שאין זה ראוי שאישה הלבושה בבלויי סחבות תשתטח לפני גדול הדור. ענה להם רבי עקיבא: "הניחו לה, שלי ושלכם שלה הוא". רבי עקיבא לימד והדגים לתלמידיו עד כמה אדם חייב להכיר טובה לאשתו, באמרו לתלמידיו - שכל התורה שלימד אותם יש לזקוף לזכות אשתו. את הפיכתו מרועה צאן פשוט, שלא ידע קרוא וכתוב לרבן של ישראל חייבים כולנו לרחל אשתו, שמסרה נפשה במשך 24 שנים והעדיפה לחיות בעוני ובבדידות ובלבד שילך ללמוד תורה.

על החובה להכיר טובה לאישה למדנו גם מרבי חייא. חז"ל (יבמות סג.) מספרים שאשתו של רבי חייא היתה מצערת אותו. כשהיה מבקש ממנה שתבשל מאכל שאוהב, הייתה מבשלת לו מאכל אחר, שאינו אוהב. אדם מן השורה היה מגיב למעשה שכזה בצורה שלילית ויתכן שאף היה מבזה את רעייתו, אולם כשרבי חייא היה מוצא בדוכנים דבר שאוהב על אשתו, היה רוכשו ומביאו לה. ואכן רב (תלמידו) תמה על מנהגו זה, ושאל אותו לפרש קניית מתנה לאשתו, ובפרט שמצערת אותו. ענה לו ר' חייא - "דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא". היה לו לרבי חייא צער גדול מהתנהגותה של רעייתו, אולם הוא חש בצורך להכיר לה טובה על כך שמגדלת את ילדיו - שהינם משותפים להם. ועל כן - גם כשהיה בשוק חשב כיצד יוכל להכיר טובה והביא לה תשורות.

ר' חייא לימד אותנו פרק נוסף ב'הכרת הטוב' - יש להכיר טובה על כל דבר, גם אם בנוסף לטובה מקבלים רעה מהמיטיב. יש למצוא את נקודות הזכות החיוביות ועליהן להכיר טובה, ללא קשר לתגובות רעות שקיבלנו.

החיוב להכיר טובה לכל אדם כולל גם את הגוי, שהרי מצינו כתוב בפגישתם של יעקב ופרעה (בראשית מז ז): "ויבא יוסף את יעקב אביו ויעמדהו לפני פרעה ויברך" מסיק מכך הרלב"ג: "צריך להיות מכיר טובה ביותר, ולכן הביא יוסף את אביו אל פרעה, להודות על כל הטובות שגמל להם".

וכן מצינו בהתנהגותו של יוסף בהמשך הפרשה (שם כב) שיוסף נהג גם כלפי מנהיגי מצרים, כפי שנאמר: "רק אדמת הכהנים לא קנה". מדוע לא קנה אותם יוסף? אומר על כך השל"ה - כשיוסף רב עם אשת פוטיפר, הכמרים של מצרים הבחינו, שיוסף אכן צודק

ולכן הצילו את יוסף מדין מיתה וגזרו עליו רק מאסר. (ע"פ המדרש), כאות תודה על כך הטיב עימהם יוסף. מהתנהגותו של יוסף רואים אנו עד כמה צריך להכיר טובה גם לגוי. ר' משה פיינשטיין (אגרות משה חלק ה או"ח סימן י) מביא שהמקור לנוהג שפשט אצל עם ישראל שקראו לבניהם בשם 'אלכסנדר' (למרות שבמקור הוא שם של גוי) הוא בהכרת טובה לאלכסנדר מוקדון, על כך שכיבד את שמעון הצדיק ולא נלחם בעם ישראל, כפי שמופיע בגמרא (יומא סט.).

וכן מצינו אצל יעקב אבינו, כשהגיע לשכם. על הפסוק (בראשית לג יח): "ויתן את פני העיר". אומר המדרש:

"קבע חנייתו חוץ לעיר נגד פני השער, התחיל מעמיד איטליסין (= שווקים), ומוכר בזול, למדך שצריך אדם להחזיק טובה למקום שיש לו הנייה ממנו".

יעקב נהנה מבני העיר, בעצם המצאותו במקום, יכל לקנות בו את כל צרכיו. כהוקרה ותגמול לתושבי העיר על ש'הרשו' לו לגור במחיצתם, חש הוא צורך להכיר להם טובה ותיקן דברים לרווחת תושבי העיר.

המשגיח ר' מאיר חדש מבאר, שיעקב עשה זאת למרות שדאג בכך לעובדי עבודה זרה, ובכך לימדנו שיש לגמול טובה לכל מי שהטיב עמנו, גם אם אינו יהודי ואפילו עובד עבודת כוכבים.

גדולי ישראל הכירו טובה לכל אחד גם אם היה עם הארץ. מסופר על ר' חיים שמואלביץ שבתקופת היותו פליט ב'שנחאי' היה מרבה לדבר עם בעל הדירה שבה התאכסנו, שלא היה תלמיד חכם (והרבה לדבר עימו בדברים בטלים). כשהציעו לו תלמידיו שימנעו מהאיש לדבר עימו ולבטל את זמנו, דחה זאת מהם ראש הישיבה, בנימוק: "האיש פתח בפני את ביתו, יש להכיר לו טובה על כך".

הגמרא (סנהדרין קא). מספרת ששלושה אמוראים ניסו להראות שרבים - רבי אליעזר, חשוב וטוב יותר מדברים חיוניים בעולם הזה.

רבי טרפון אמר על רבו שהוא טוב יותר מטיפה של גשם, כיון שטיפה של גשם טובה רק בעולם הזה ואילו הרב טוב גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. רבי יהושע אמר שרבו טוב יותר מגלגל של חמה, כיון שגלגל של חמה טוב רק בעולם הזה ואילו רבו טוב גם בעוה"ז וגם בעולם הבא. רבי אלעזר בן עזריה אמר שרבו טוב יותר מאב ואם, כיון שההורים טובים רק בעולם הזה ואילו רבו טוב גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

מבאר ר' חיים שמואלביץ בספרו 'שיחות מוסר' את דברי שלושת האמוראים. הם דיברו על שלושה דברים שמשמלים את השפעת הרב על תלמידיו, ובעקבות זה - את החיוב שיש לתלמידים כלפי רבם מצד 'הכרת הטוב'.

ר' טרפון דיבר על הגשם, כידוע הגשם נותן את כח הצמיחה והגידול של כל גרעין שנזרע באדמה, וכך גם רבו - נותן לתלמידיו את כח הצמיחה והעליה. ללא השפעת הרב - היה התלמיד נשאר דומם כמו גרעין ללא טיפת גשם.

ר' יהושע אמר שרבו טוב מגלגל חמה, וכוונתו - כשם שאדם ניצל מכל פגע רע ע"י החמה, כך גם אדם גדל ולומד מרבו תורה וניצל מתקלות ומכשולים כשרבו מלמדו את הדרך הנכונה.

ר' אלעזר בן עזריה אמר שרבו גדול מהורים, וכוונתו - שהמקום הטבעי של הילד בחיק הוריו, וכך גם תלמיד - מקומו הטבעי אצל רבו.

המשותף לשלושתם, החובה להכיר טובה לרב על החינוך והלימוד המסור שהעניק לתלמיד, שכן לולי הוראה זו, התלמיד היה מוצא עצמו במקום אחר ובדרגה אחרת.

ד. החובה להכיר טובה גם לאדם שלא התכוון להיטיב

בפרשת שמות (ב יז) מסופר שמשה הציל את בנות יתרו מיד הרועים, שלא נתנו להן להשקות את הצאן. כשבנות יתרו מספרות לאביהן את המעשה ההצלה (פסוק יט) הן אומרות שהמושיע היה "איש מצרי". בפשטות, כוונתן היתה למשה, אולם עפ"י המדרש - ניתן לומר שהן כוונו שהאיש המצרי, שבזכותו משה ברח למדין - הוא בעצם זה שהציל אותן.

חז"ל (שמות רבה פרשה א לב) אמרו כך :

"משל לאחד שנשכו הערוד, והיה רץ ליתן רגליו במים. נתן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק: אילולי אתה כבר הייתי מת. אמר לו: לא אני הצלתיך, אלא הערוד שנשכני וברחתי הימנו הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך שהצלתנו מיד הרועים. אמר להם משה: אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכם. ולכך אמרו לאביהן: איש מצרי, כלומר מי גרם לזה שיבוא אצלנו? איש מצרי שהרג".

ע"פ מדרש זה, התינוק לא צריך להודות רק לאיש שהציל אותו, אלא גם לערוד שגרם לאיש להגיע לנהר, וע"י כך ניצל. הגורם להצלת התינוק - ע"פ המדרש הוא הערוד. וכך אמרו בנות יתרו לאביהן: "איש מצרי", כלומר, ע"י המצרי שהרג משה נגרם שפרעה רצה להרגו, וכתוצאה מכך משה ברח למדין ובדרך אגב גם הציל אותן ולכן צריכות הן להכיר טובה לאיש המצרי, שע"י הריגתו ניצלו.

נמצינו למדים יסוד גדול - **הנהנה ומקבל טובה מחברו, גם אם לא התכוון המיטיב באופן ישיר להיטיב עמו**, צריך הוא להכיר טובה למי שגרם לו, למרות שנהנה רק באופן עקיף מהמעשה.

על חובה זו להודות ולהכיר טובה למי שמיטיב אע"פ שלא התכוון לכך במיוחד, מוצאים אנו במדרש (בראשית רבה פרשה פד טו) על הפסוק:

"וישמע ראובן ויצילהו מידם". "והיכן היה? רבנן אמרי: אמר ראובן - הוא מונה אותי עם אחי ואיני מצילוני! אני הייתי סבור שנדחיתי מכח אותו מעשה (מעשה בלהה) והוא מונה אותי עם אחי, שנאמר: ואחד עשר כוכבים משתחווים לי, ואיני מצילוני!"

אומר על כך ר' חיים שמואלביץ (שיחות מוסר עמוד קיז):

"ויש להתבונן בעצם חיובו של ראובן ל"הכרת הטוב" ליוסף, וכי מה עשה לו יוסף, והרי לא היה כאן אלא חלום, ועיקר החלום אף הוא לא היה אלא לטובת יוסף, אלא שבדרך אגב נודע לראובן ע"י אותו חלום שלא נדחה מכח אותו מעשה, והרי הוא נמנה בשווה עם אחיו. וטובה זו שבאה לו מיוסף מחייבת "הכרת הטוב", ואע"פ שלא השקיע המיטיב כל עמל בטובה, מכל מקום כיון שהגיע לו טובה ממנו, חייב הוא ב"הכרת הטוב". וע"י מידה זו של "הכרת הטוב" זכה ראובן והעידה עליו התורה: "וישמע ראובן ויצילהו מידם".

כלומר, למרות שהמיטיב (יוסף במקרה זה) לא השקיע כל עמל בטובה, ולא היטיב עם ראובן מתוך כוונה מיוחדת אף על פי כן, מקבל הטובה מחוייב כלפיו, כיון שעבור מקבל הטובה אין חשיבות לכוונה של המיטיב או למאמץ שהשקיע בהטבה זו.

לעיתים, נתקלים אנו בתופעה שאנשים מנסים להתחמק מ'הכרת הטוב' בתירוץ כגון: 'מה כבר קיבלתי', או 'הוא עשה זאת במילא', 'הנהג ממילא נסע, אז נסעתי איתו, הוא לא השקיע במיוחד עבורי וכיו"ב.

למקרה מעין זה מתייחסת הגמרא (ברכות נח.):

"אורח טוב מהו אומר? כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא... וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי. אורח רע מהו אומר? מה טורח טרח בעל הבית זה, פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחת שתיתי, כל טורח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו".

דברי הגמרא צריכים ביאור. כיון שאם דברי האורח הרע נכונים, ובעל הבית אכן לא טרח במיוחד עבורו, אלא הכין את הסעודה עבור בני ביתו והאורח רק הצטרף כנספח לסעודה, הרי האורח לא שינה מהאמת ומדוע מתייחסים בצורה שלילית לדבריו ואף נקרא "אורח רע". ואם אכן טרח בעה"ב במיוחד עבורו, מה המיוחד באורח הטוב שמשבחים אותו על כך, הרי בסך הכל מודה על טרחה מיוחדת שנעשתה עבורו?

אלא שהמצב האידיאלי של המכיר טובה הוא להתבונן במבחן התוצאה, כיון שקיבלתי משהו טוב - הרי אני מודה עליו, ואין זה משנה האם בעל הבית טרח במיוחד עבורי או שבעל הבית גם נהנה מכך. ולכן, למרות שלא טרחו במיוחד בשבילו - האורח מודה "כמה טרחות טרח" ונותן למארח תחושה שכל הטרחות היו במיוחד עבורו.

לעומתו, האורח הרע שאינו מעוניין להכיר טובה, ממעיט בערך הטובה שקיבל ולכן אומר: "בסך הכל אחת - כוס אחת, חתיכה אחת, פת אחת וכיו". וכיון שקיבלתי מעט אוכל, איני צריך להודות לבעל הבית על כך, בפרט שלא טרח במיוחד עבורי, אלא הייתי רק נספח לסעודה.¹

התורה אומרת שמשה, אהרון וזקני ישראל נהנו מסעודתו של יתרו, כפי שנאמר (שמות יח יב): "ויבא אהרון וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה". יתרו עשה את הסעודה לכבוד עצמו (ולא להיטיב עם משה ואהרון), כפי שאומרים חז"ל (ברכות סג:), אולם משה ואהרון הרגישו צורך להכירו לו טובה על כך.

ואכן שאול המלך גמל על כך חסד, כעבור כמה שנים, כשאמר לקיני (שהיה מבניו של יתרו) (שמואל א טו ו): "לכו סורו רדו מתוך עמלקי, פן אוסיפך עמו, ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים". שאול התכוון לחסד שיתרו אביהם עשה, כשמשה, אהרן וזקני ישראל נהנו מסעודתו של יתרו.

¹ מסופר על ר' ישראל סלנטר שבאחת מנסיעותיו ברכבת, לאחר שירד מהקרון ניגש לנהג הקטר והודה לו שהביאו למחוז חפצו. נהג הקטר נדהם מאמירת התודה, וסיפר שעובד בתפקיד זה כ-40 שנה ומעולם לא ניגש אליו מישהו כדי להודות לו על הנסיעה. כיוצ"ב מספרים על הרב כהנמן, שכיהן כראש ישיבת פוניבז', שעמד ביום גשום תחת גגון בפתח חנות מכולת, כדי לחסות מפני הגשם שירד. לאחר מכן, נכנס לחנות וקנה חפסית גפרורים, שלא היה זקוק לה, אולם עשה זאת, כתגמול לבעל החנות על שנהנה מהשהות תחת הגגון, וכל זאת למרות שבעל החנות כלל לא הרגיש בטובה שעשה לרב כהנמן ולא התכוון לכך.

ה. החובה להכיר טובה גם כשהמיטיב נהנה

כשהקב"ה אמר למשה (שמות ג י): "ועתה לך ואשלחך אל פרעה", אין משה חוזר מיד למצרים, אלא נאמר עליו (שם ד יח): "וילך משה וישב אל יתרו חותנו". אומר על כך המדרש (שמות רבה פרשה ד ב, וכן בתנחומא פרשה טז):

"אמר לו (משה לקב"ה): ריבון העולם איני יכול (= ללכת ללא אישור ורשות של יתרו) מפני שקיבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן ומי שהוא פותח פתחו לחבירו - נפשו חייב לו... איני הולך אלא ברשותו. לכך כתיב: וילך משה וישב אל יתרו חותנו".

עם ישראל משתעבד במצרים במשך 210 שנים, נאנק מקושי השעבוד, נמצא במצב תמידי של פיקוח נפש וממתין ומצפה לגאולה שתגיע בכל רגע, והנה הקב"ה סוף סוף שולח את משה לגאול את עם ישראל, אולם משה, שיודע ומכיר היטב את מצב השעבוד והעינוי במצרים, מתמהמה ומעקב בכך את הגאולה, עד שקיבל אישור מחותנו. מדוע? כיון שחותנו פתח לו את ביתו.

ויש להבין:

א. מדוע משה כל כך החשיב את הפתח שיתרו פתח לו, הרי זה היה כתגמול להצלת בנות יתרו, כפי שאומר המדרש (ויקרא רבה פרשה לד ח): "ר' סימון אמר: בשכרו האכילו, דכתיב (שמות ב) וגם דלה דלה לנו". אם כן, יתרו גמל טובה למשה על הצלת בנותיו, כאשר פתח לו את ביתו?

ב. הרי יתרו הוחרם ע"י בני עירו, לאחר שעזב את העבודה זרה ומצא כאן הזדמנות מצוינת להשיא את בתו למשה, כפי שאומר המדרש (שמות רבה פרשה א לב): "למה זה עזבתך את האיש - שמא ישא אחת מכס". נמצא אם כן שהחסד שיתרו עשה עם משה היה מתוך חשבון עצמי, ומדוע משה צריך להשיב לו טובה, ובפרט כשבני ישראל ממשיכים לסבול במצרים כתוצאה מהעיכות וגאולת עם ישראל ממצרים מתעכבת?

מבאר ר' חיים פרידלנדר (בספרו 'שפתי חיים') שמשה הרגיש צורך להכיר טובה ליתרו, למרות כשתוצאה מכך התעכבה הגאולה, וכל זאת כדי שלא לפגום במידת 'הכרת הטוב'. משה רבינו הכיר וידע היטב את סבלם של בני ישראל במצרים, ומסר נפשו עליהם. משה השתדל אצל פרעה שיתן להם יום מנוחה, ואכן נתנה להם השבת. משה רצה בכל מאודו בגאולתם של ישראל, אולם כשהדבר עשוי היה לפגום במידת 'הכרת הטוב' שלו, העדיף משה להכיר טובה ליתרו על פני הזדרזות בגאולת עם ישראל וביקש את רשותו של יתרו, וכל זאת למרות שגם יתרו שמח שמצא לבתו חתן. כל זה אינו גורע מ"הכרת הטוב" שמשה צריך להכיר ליתרו, ולכן לא זז ממדין עד שקיבל רשות מחותנו.

נמצינו למדים שיש להכיר טובה גם כשלמיטיב יש כוונה נוספת או הנאה מהטובה שהעניק, כפי שיתרו נהנה כשמשה נשא את ציפורת בתו לאישה.

לעיל הבאה הגמרא (יבמות סג.) שלרבי חייא היתה אישה שציערה אותו מאוד, ואעפ"כ רבי חייא (בניגוד לבעלים אחרים במצב דומה), כשהיה מוצא בחנות חפץ אהוב על אשתו - היה מביאו לה. שאל אותו רב לפרש מנהגו זה, ועל כך ענה לו ר' חייא: "דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מהחטא".

ר' חייא הכיר טובה לאשתו על שני דברים: האחד - על שהיא מתאמצת בגידול הילדים וחינוכם. השני - על שזה אינו קשה לה כלל, וכל זה למרות שנוח לה - שמתקשטת בפני בעלה, ורוצה בכך. ר' חייא מלמד אותנו שהחייב להכיר טובה קיים בכל מקרה, בין אם על טובה שבאה במאמץ ובין אם על דבר שבא בקלות, וגם כשלמיטיב יש הנאה.

וכן מצינו במצוות הצדקה, שעני המקבל צדקה מודה לנותן למרות שעל התורם מוטל החיוב לתת (פסחים מו, בכורות כז). הסביר זאת ר' חיים שמואלביץ - כשם שבתרומות ומעשרות שנותנים לכהנים, יכול התורם לבחור כהן שמכירו כדי להיטיב עמו ולתת לו ועי"י כך יחזיק לו הכהן טובה, כל זאת למרות החיוב שמוטל עליו בכל מקרה לתת את התרו"מ. כך גם בנותן צדקה נחשבת הנאה זו לממון, וצריך להודות לנותן, אע"פ שגם לנותן הצדקה יש הנאה מעצם הנתינה. הנאה ששווה כסף. (וכן פסק באגרות משה חלק א סימן רמד).

ו. החובה להכיר טובה בכל מצב

התורה אומרת (דברים כג ד-ה):

"לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', גם דור עשירי לא יבוא... על דבר

אשר לא קידמו אתכם בלחם ובמים".

הלחם והמים שעמון ומואב מואשמים במניעתם מישראל, לא היו נחוצים לישראל כלל ועיקר, שהרי במשך שהותם במדבר היו בני ישראל ניזונים מה'מן' שירד להם ומ'באר מרים' שהלכה עמם, וא"כ במה חטאו עמון ומואב?

חיוב 'הכרת הטוב' קיים גם ביחס למי שלא נזקק לאותה טובה. ישראל אמנם לא נצרכו לעמון, אך עמון מצידם היו מחוייבים ב'הכרת הטוב' כדי לנהוג דרך ארץ ולקדם את ישראל בלחם ובמים, והואיל ולא נהגו כך, נוכחנו לדעת שיש בהם פגם עמוק ונצחי, ולכן - "גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם".

דבר זה מפורש במדרש רבה (פרשת בהר פרשה לד-ח):

"על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכי צריכין היו להן ישראל, והלא כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם והבאר עולה והשליו מצוי וענני כבוד מקיפין עליהן ועמוד ענן נוסע לפניהם? אלא דרך ארץ הוא, הבא מן הדרך מקדימין להם במאכל ובמשתה. מה פרע להן הקב"ה מתוך כך? "לא יבוא עמוני ומואבי", והרי דברים קל וחומר... מי שאינו עושה חסד עם מי שצריך חסד- על אחת כמה וכמה".

הרמב"ן מבאר:

"כי הכתוב הרחיק שני אחים האלה (עמון ומואב), שהיו גמולי חסד מאברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי... והיו חייבין לעשות טובה עם ישראל, והם עשו עמהם רעה. האחד- שכר עליו בלעם בן בעור, והם המואבים. והאחד- לא קידם אותם בלחם ובמים כאשר קרבו למולו".

עפ"י דברי הרמב"ן אומר ר' חיים פרידלנדר, שמפרשה זו ניתן ללמוד שחיוב זה מוטל גם על גויים, ואף על מי שהוא עצמו כלל לא חש בטובה שנעשתה עמו, כשם שעמון ומואב שחיו דורות רבים לאחר מעשה ההטבה שעשה אברהם עם לוט אביהם. ומאז הצלת לוט עברו מאות שנים.

ומאידך, חייבים ב'הכרת הטוב' אף למי שהרע לנו, ואת זה לומדים בפרשת כי תצא (דברים כג ח-ט): "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו. בניס אשר יוולדו להם דור שלישי יבוא להם בקהל ה'". ופירש רש"י על כך: "לא תתעב מצרי- מכל וכל, אף על פי שזרקו זכורכם ליאור. מה טעם? שהיו להם אכסניה בשעת הדחק".

התורה מדגישה שבניגוד לעמונים והמואבים, שצריך לרחק, לדחות ולא לקבל בקרב קהלנו, הרי שאת המצרים אסור לתעב. מדוע? הרי הם זרקו את כל הזכרים שבעמנו ליאור?

אותה מצרים ששעבדה את ישראל בשיעבוד קשה, שה"אכסניה" אצלה הייתה כרוכה בעינויי סבל, מכל מקום - מאחר ששם היו ישראל שנים רבות, מחוייבים ישראל כלפיהם ב'הכרת הטוב' על האכסניה, שהייתה להם בזמן הרעב, וכל זאת למרות שהמצרים התאכזרו לבני ישראל בעבודות פרך ועינויים.

זו גם אחת הסיבות שפרשת עשרת הדיברות (שמות כ ב): פותחת במילים "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים". הזכיר את יציאת מצרים והעבודות בפתח המצוות הואיל וזה שורש עבודת ה' - להכיר טובה.

מקור נוסף ליסוד זה שהקב"ה לא מקפח את שכר בריותיו, גם כשמדובר בחוטאים, מוצאים אנו באיזבל. למרות חטאיה, כשמתה, אבריה זכו להיקבר בשלמות ולא ניתנו כמאכל לכלבים (מלכים ב ט לה) משום שעשתה מעשים טובים - איזבל הקפידה להשתתף בכל חתונה שהיתה ולצורך כך יצאה מהארמון והגיעה לשמח את החתן והכלה. בזכות שמחאה כפיה ורקדה בשמחה זכתה כגמול ושכר שאיבריה נקברו בקבר ישראל.

רואים אנו עד היכן מגיע חיוב 'הכרת הטוב', גם כשמקבל הטבה אינו בהכרח נזקק לטובה זו, וגם אם המיטיב התאכזר והתייחס לא יפה או שהיה חוטא - יש חיוב להכיר לו טובה על מעשיו.

מעין זה כותב חובת הלבבות (שער הבטחון פרק ד סוף חלק ג):

"...ואם ישלים על יד אחת מהם יודה הבורא יתברך אשר השלים חפצו ויודה למי שנעשה על ידו על לבו הטוב לו, ושהבורא הביא תועלתו על ידו. וכידוע שאין הבורא מגלגל טובה אלא ע"י הצדיקים... מגלגלין זכות ע"י זכאי...".

כלומר על מקבל הטובה מוטלת חובה להכיר ולהוקיר לנותן, שאילולי שהיה זכאי לא היתה נופלת בחלקו הזכות לתת טובה גם למקבל.

המחוייבות לנהוג ב'הכרת הטוב' קיימת גם כשיש צורך במסירות נפש וכך אומר המדרש (שמות רבה (וילנא) פרשה ד' ד"ה ב' ד"א וילך'):

"...וכן את מוצא באליהו, בשעה שהלך אצל צרפית האלמנה מת בנה, התחיל מתחנן ואומר: הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עימה הרעות להמית את בנה".

במעשהו של אליהו היה 'מסירות נפש', שהרי הוא בא בטענות כלפי בורא עולם על שהמית את בנה של בעלת האכסניה שלו ויכל להענש בעוון חילול ה'. אעפ"כ לא נרתע אליהו ומסר נפשו והתפלל לה' שישב את נפש הילד. ומדוע? כיון שמי שהוא פותח פתח לחברו - את נפשו חייב לו". ואכן כתוצאה מתביעתו ותפילתו של אליהו - שבה נפשו של הילד אליו והוא חי.

ז. החובה להכיר טובה על כל דבר

הגר"א אומר שיש לאדם לגמול טובה לחברו אע"פ שנאלץ לעשות לו טובה. הוא לומד זאת מהפסוק: (דברים לד ט) "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה ידיו עליו". הקב"ה תלה את חכמת יהושע בסמיכת ידי משה. למרות שמשה עשה זאת עפ"י ציווי של הקב"ה, וכפי שאומרים חז"ל (בבא קמא צב:): "חמרא למריה, טיבותא לשקיה". כלומר, אע"פ שהיין שייך למלך, השותה אותו מודה למלצר שמזג והגיש את היין ולא

למלך, משום שהמלצר מזג וטרח וכו'. נמצינו למדים שצריך להודות ולהכיר טובה על כל דבר גם אם המיטיב פעל ועשה זאת מציווי או מתוקף עבודתו/משכורתו וכיו"ב. לפני שהסתלק דוד המלך מהעולם, מוסר הוא לשלמה בנו צוואה מפורטת ובה הוראה לזכור ולגמול חסד עם בניו של ברזילי הגלעדי על הטובה שעשה אביהם עם דוד כשברח מאבשלום בנו, וכך ציווה אותו (מלכים א ב ז): "ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שולחנך". דוד המלך לא מכיר טובה רק למי שסייע בידו ועשה עימו חסד, אלא גם לצאצאיו, ולא רק הוא מכיר טובה, אלא גם מצווה את בנו לנהוג בדרך זו.

ח. 'הכרת הטוב' לבעלי חיים

בפרשת משפטים (שמות כב ל) נאמר: "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו". בדרך כלל מקצרת התורה בדבריה, אולם דוקא בפסוק זה, שנראה פשוט וברור לכאורה, מאריכה. מדוע? יש לכך שני טעמים: א. מביא רש"י: "ללמדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, שהרי כשבני ישראל יצאו ממצרים, הכלבים לא נבחו שנאמר (שם יא): "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו". אמר הקב"ה: "תן לו שכרו". הכלב צריך לקבל גמול טוב שלא נבח על בני ישראל בעת יציאתם ממצרים. 'הכרת הטוב' אינה רק למי שסייע בפועל, אלא אפילו לכלב שלא נבח על בני ישראל ונהג בהם כבוד, מגיע לו בשכר זה לאכול את הטריות של הבשר בעם ישראל.

ב. מובא ב'ידעת זקנים מבעלי התוספות', ש"מאחר שהכלב מוסר נפשו על הטרפה כשבא הזאב לטורפו, לא תהיה כפוי טובה כנגדו שכשיהיה לך טריפה, שתשליכהו אליו בשכר ששמר עד עתה, שלא נטרפה וגם שומר עוד האחרות, כי כן דרך העולם להעמיד כלבים לשמור הצאן מן הזאבים".

לשכר זה יש רובד נוסף. בגיליון הש"ס (לר' עקיבא איגר מובא בשולי הדף בברכות כה): מובאים דברי ה"ילקוט' (פרשת בא) "ולא עוד אלא שזכו לעבד עורות מצואתן ולכתוב בהם ס"ת".

את 'הכרת הטוב' לבעלי חיים מצינו במקום נוסף. בפרשת וישב (בראשית לו יד) אומר יעקב ליוסף בנו: "לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן" אומרים על כך הז"ל (בראשית רבה פרשה פד ג): "את שלום אחיך ניחא, אלא מאי ואת שלום הצאן? הדא אמר שאדם צריך לשאול בשלום דבר שיש לו הנייה ממנו". יעקב אבינו, בציווי ליוסף, דורש באותו דיבור ממש בשלום בניו ובשלום הצאן. וכי הצאן עושה טובה? אכן כן, לאדם יש הנאה ממנו, ולמרות שאין לצאן דעת ולא היטיב לו בכוונה, אעפ"כ אדם צריך להכיר לו טובה כיון שצמחה לו הנאה ממנו, וכך מצינו במדרש תנחומא (וישב סימן ג): "אמר ר' אייבו: צריך אדם שיהא מתפלל על מי שהוא משביר אותו, לפי שהיה יעקב משתכר מצאנו ואוכל החלב ולובש הגז, לפיכך נצרך לשאול בשלומן, לכך נאמר: "את שלום אחיך".

וכן מצינו במצות 'פטר חמור', שנאמרה רק בחמורים ולא בבעלי חיים אחרים, כדוגמת סוסים או גמלים, וכל זאת כ'הכרת הטוב' לחמורים שסייעו לעם ישראל לשאת את המשא ביציאתם ממצרים ובמסעיהם במדבר.

בפרשת הריגת הבל ע"י קין אומר המדרש תנחומא (בראשית), ובמדרש רבה בראשית פרשה יב:

"ומי קברו (להבל)? אמר רבי אלעזר בן פדת: עופות השמים וחיות טהורות קברוהו, ונתן להן הקב"ה שכרן - ב' ברכות שמברכים עליהן אחת לשחיטה ואחת לכיסוי הדם".

לאורך כל הדורות מכירים טובה לחיות ולעופות, באמצעות ברכה על שחיטתם וכל זאת כהוקרה על מעשה טוב בודד ויחיד שעשו להבל כשמת. ידוע המנהג לפזר פרורי לחם לציפורים בשבת שירה' (שבת פרשת בשלח), כהוקרה למעשי הציפורים בעת פיזור המן במדבר. בשבת לא ירד מן, אלא ביום שישי ירדה מנה כפולה – אחת ליום שישי והנוספת - לשבת. דתן ואבירם, שכפרו בדברי משה רבינו, רצו להוכיח שירד מן בשבת ולצורך כן פיזרו פרורים בשבת. הציפורים ירדו וליקטו את הפירורים. במעשה חשוב זה תרמו רבות לקידוש ה' וחיזוק האמונה בהקב"ה. כהוקרה ותודה למעשיהם של הציפורים, נוהגים לפזר להם בשבת שירה פירורים.

ט. 'הכרת הטוב' לדומם

הגמרא (בבא קמא צב:) אומרת:

"אמר ליה רבא לרבה בר מרי - מנא הא מילתא דאמרי איניש: בירא דשתית מינה, לא תשדי ביה קלא? אמר ליה, דכתיב: (דברים כג) "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, ולא תתעב מצרי כי גר היית בארצו".

ומבאר המהרש"א: "שהיה ראוי לתעבם לגמרי, שזרקו זכורכם לים, ומה טעם לא תתעב? לפי שהיו לכם אכסניה בשעת הדחק".

ממשל הגמ' אנו רואים שחוייבנו ב'הכרת הטוב' אפילו לדומם, למרות שאינו טורח עבורנו, ובודאי שלא תתכן בו הכוונה להיטיב עמנו או להיפגע אם לא נגמול עימו טוב. חז"ל לימדו אותנו שחיוב 'הכרת הטוב' אינו מותנה בכוונותיו וטרחותיו של הנותן אלא שחובה זו מוטלת על המקבל.

בפרשת וארא מסופר על המכות שניחתו על המצרים. רוב המכות ניתנו ע"י משה, אולם את שלש המכות הראשונות 'זכה' להכות אהרון, ולא משה.

במכת דם (שמות ז יט) נאמר: "אמור אל אהרון קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים. במכת צפרדע (שם ח א) נאמר: "אמור אל אהרון נטה את ידך במטך על הנהרות על היאורים. ובמכת כינים נאמר (שם יב): "אמור אל אהרון נטה את מטך והך את עפר הארץ.

מדוע הוכו שלוש מכות אלו ע"י אהרון, בעוד שאר שבע המכות התבצעו ע"י משה? אומר על כך מדרש תנחומא (פרי' וארא סימן יד):

"אמר לו הקב"ה למשה: המים ששמרוך בשעה שהושלכת ליאור,

ועפר שהגן עליך כשהרגת את המצרי - אינו דין שילקה על ידיך".

הקב"ה מזכיר למשה שבילדותו הגן עליו היאור, עת אמו נצטוותה ככל האמהות להשליך בניהם ליאור, ומשה ניצל מסכנת טביעה זו הודות להגנה שנתן לו היאור. בהמשך דרכו של משה רבינו, כשגדל ויצא אל אחיו, ראה איש מצרי מכה איש עברי, הרג את המצרי וכדי שהדבר לא יתפרסם - טמן אותו ברגבי אדמת מצרים.

אמר לו הקב"ה למשה - מי שהגן עליך, אין ראוי שתכה בו. ולכן אהרון נצטווה להכותו במקום משה. את שורש החובה להכיר טובה גם לדומם יש להבין - וכי הדומם מרגיש? האם העפר או היאור ייפגעו אם משה לא יכיר 'טובה', ויכה אותם? ולחילופין, אם משה כן 'מכיר טובה' ליאור או לעפר ולא מכה בהם, האם הם חשים בתחושה מיוחדת כלפיו על 'הכרת הטוב'?

מבאר הרב דסלר בספרו מכתב מאליהו חלק א':

"כל מידות האדם מושפעות ונפעלות עפ"י הרגש ולא עפ"י השכל. לכן, אם לא מכירים טובה לדומם, שנהנו ממנו, ומבזין אותו - כתוצאה מכך נפגע הרגש, שאינו מגיב עפ"י ההיגיון והשכל, ופגיעת הרגש משפיעה באופן ישיר על המידות".

המים והעפר לא יפגעו אם משה לא יכיר להם טובה, אולם שלימות נפשו של משה תפגע מכך. כלפי דומם, אמנם אין הבעת תודה סתמית כמו ביחס לבני אדם, אולם כפיות טובה ביחס לדומם פוגעת ברגשות התודה של מקבל הטובה ועלול לגרום לקהות חושים שחלילה עלולה להביא לכפיות טובה לזולת. ולכן המשימה של הכאת היאור והעפר הוטלה על אהרן ולא על משה.

החידוש הגדול בהכאת היאור והעפר ע"י אהרן, שגם כשיש צורך למלא את ציווי ה' ומדובר בשליחות שמטרתה קידוש ה' כלל עולמי ע"י שינוי הטבע, אין אדם רשאי להיות כפוי טובה.

בשו"ע (או"ח סימן קפ סעיף ד) נפסק: "אין מעבירין על האוכלין". המקור לכך ברש"י (עירובין סד): "המוצא אוכלין בדרך - אינו רשאי לעבור עליהן ולהניחן שם". ואפילו אם אחר השליכם, אסור לעבור על ידם ולעזבם כשהם מונחים במצב בזיון.

מדוע? כיון שאדם ניזון ומתקיים ממאכלים אלו, הוא חייב ליתן להם תודה ולהניחם במקום מכובד. כל זאת למרות שהמאכל אינו פגיע ולא ירגיש בתחושת האדם כלפיו, אעפ"כ, כדי שלא ליצור פגם בנפשו של האדם, כדי שהאדם יתרגל להודות לכל מי שהיטיב עמו, צריך הוא לנהוג כבוד גם בדומם ולא להיות כפוי טובה כלפיו.

י. 'הכרת הטוב' - יצירת מחוייבות למיטיב

לעיתים כתוצאה מהטובה שהעניק אדם לזולתו נוצרת ביניהם מערכת של מחוייבויות, וכך אומרים חז"ל (בבא קמא קז): "חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו". המלווה היטיב עם הלוח ועזר לו. לא זו בלבד שהלוח לא יעיז פניו בפני בעל החוב, אלא שהלוח משועבד ביחס למלווה, כפי שמתאר הכתוב (משלי כב ז): "עבד לוח לאיש מלווה".

חז"ל (בראשית רבה נח פרשה לח אות ג) אומרים: "אם קדמך חברך בעדשים קדמנו בבשר, למה? שהוא גמל עליך תחלה". מבאר הגרי"ז מבריסק: לשלם על טובה חייבים, אך התשלום הזול ביותר הוא בכסף מלא. ולפי זה אפשר לבאר את הפסוק: (משלי טו כז) "שונא מתנות יחיה", אדם שמקבל מתנות חנם - נעשה בעקבותיהן משועבד לנותן לכל ימיו.

הסטייפלר ('ברכת פרץ' פרשת חיי שרה), מונה חמש סיבות מדוע לא רצה אברהם לקחת את 'מערת המכפלה' במתנה מעפרון. הטעם הרביעי הוא:

"כיון שמקבלים טובה מאחד שנעשים לו בעל חוב וצריך לו יותר ויותר ממה שנהנה ממנו - ואם הנותן הראשון הוא איש רע, יתבע אח"כ תשלום גדול ויכול לגרום לצרות כל הזמן לדרוש ולחזור ולדרוש ללא הפסקה".

המחוייבות להיטיב גדלה כשמדובר באדם שדרישותיו גדלות ללא הגבלה. אברהם אבינו ראה זאת ברוח קדשו ועל כן עמד על רצונו לרכוש את מערת המכפלה בכסף מלא, ולא לקבל במתנה, ללא תמורה.

בעקבות השעבוד והמחוייבות שנוצרה ביחס למיטיב, מקבל הטובה רואה צורך להתיר את החובה החדשה שכעת רובצת עליו. דבר זה יכול להיעשות ע"י תגמול מצד מקבל

הטובה כלפי המיטיב. לעיתים המיטיב מסרב לקבל טובה בתירוצים שונים, כשמטרתו 'להנציח' את החוב, ולהשאיר את מקבל הטובה כעבד החייב לאדונו.
אנו מוצאים במדרש (שמות רבה לו ב, במדבר רבה טו ה):

"אמר הקב"ה למשה: "ויקחו אליך שמן זית זך" - לא שאני צריך להם אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם. למה? כדי להעלות אתכם בפני כל האומות שיהיו אומרים ישראל מאירים למי שמאיר לכל. משל לפיקח וסומא שהיו מהלכין. אמר הפיקח לסומא: בא ואני סומכך, והיה הסומא מהלך. כיון שנכנסו לבית אמר הפיקח לסומא: צא והדלק לי את הנר והאר לי, שלא תהיה מחזיק לי טובה שלייתך, לכך אמרתי לך שתאיר. כך הפיקח זה הקב"ה... והסומא אלו ישראל... בשביל להעלות אתכם שתאירו לי כשם שהארתי לכם".

הקב"ה אינו צריך מאומה מאיתנו, אולם כדי שלא תהיה לנו הרגשת שפלות לאחר הטובה שקיבלנו, מצד 'הכרת הטוב' שאנו חייבים לו ואיננו יכולים להיטיב, נתן לנו הקב"ה הזדמנות - "תאירו לי כשם שהארתי לכם". חז"ל מבארים שהטעם להדלקת נרות הוא 'הכרת הטוב' שלנו כלפי הקב"ה על כך שמאיר לנו.

'הכרת הטוב' אין פירושה ניסיון להגדיל באופן מלאכותי את הבעת התודה ולראות את שאין בה. להיפך, 'הכרת הטוב' היא אמצעי לראות באופן נכון ובמימדים אמיתיים את אשר ניתן לזולת ולהודות לו על כך, בניגוד להרגל הטבעי הקיים אצל אדם, לגמד דברים שמקבל מחברו.

כשמשה רבנו עומד להפטור מהעולם הזה, נאמר עליו: (דברים לב מח-מט) "וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה לאמור עלה אל הר העברים". בשלושה מקומות בתורה נאמר "בעצם היום הזה":

- א. כשנכנס נח לתיבה לעיני כולם - "בעצם היום הזה". (בראשית ז יג)
- ב. כשבני ישראל יצאו ממצרים - "בעצם היום". (שמות יב מא)
- ג. כשמת משה - עם ישראל לא רצה שמשה, שעשה להם ניסים כה רבים ילך מהם. בתגובה לסירובם אמר הקב"ה: "בעצם היום הזה", ומי שרוצה יבוא וימחה. לגבי נח ולגבי מצרים מובן מדוע היה צריך לעשות זאת 'בעצם היום'. אולם כשמשה נפטר, האם מישהו מבני האדם היה יכול למנוע את פטירתו מהעולם? עד שהיה צורך לעשות זאת באמצע היום? מדוע זה קרה "בעצם היום"?
- יש מדרש רבה בספר שמות: "הפותח פתח לחברו - את נפשו הוא חייב לו...". עפ"י המדרש זה מתורץ. בני ישראל הרגישו שמכח "הכרת הטוב" אינם יכולים לתת למשה למות. זו דוגמה למחוייבות ויצירת קשר עם המיטיב.
- מעין זה מצינו אצל אליהו הנביא שהתארח אצל האלמנה הצרפית ולאחר ביקור אצלה מת בנה. אליהו התאונן כלפי בורא עולם (מלכים א יז כ): "הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה". אליהו בא בטענות כלפי הקב"ה ולוקח בזה גם 'סיכון', אולם אליהו מסר את נפשו על בעלת האכסניה שלו, משום שעפ"י 'הכרת הטוב' שהייתה לו כלפי האלמנה הצרפית, הרגיש שחייב לה את נפשו, ולכן החיה את נפשו של הילד. (כפי שמבואר בשמות רבה ד-ב).

המשגיח ממיר (בספרו 'דעת תורה') מבאר שהאבות ראו עצמם בעלי חוב על כל טובה שקיבלו, ונהגו לפרוע מיד כנגדה ב'הכרת הטוב'. וכן מצינו אצל יעקב שנאמר (בראשית לג יח): "ויחן את פני העיר". וביארו חז"ל (רבה פרשה עט ו) שיעקב תיקן חנויות ומכר בזול,

כיון שהרגיש שיש צורך להכיר טובה לעיר על שנתנו לו חניה שם ונהנה ממנה ומתושביה. זו מידתו ומהותו של אדם גדול להכיר טובה. יעקב הרגיש שהוא חייב לאנשי העיר, על עצם העובדה שנתנו לו אפשרות לחנות ליד העיר ולספק את כל צרכיו, ולכן - קם והחזיר להם טובה, תיקן מרחצאות וכו'. יעקב דאג במעשה זה לכנענים, עוברי עבירה, אולם לימד אותנו שאין זה משנה למי גומלים, יש חשיבות להשיב טובה לכל אדם. אדם העושה טובה עם חברו יוצר אצלו קושי מסוים, שלעיתים גובל בבושה שנוקק הוא לשרותיו או לטובותיו של המיטיב, ולכן חז"ל ניסחו בברכת המזון בקשה מיוחדת: "ואל תצריכנו ה' אלוקינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם... שלא נבוש ולא נכלם..."

לאמור. מקבל הטובה הופך להיות נצרך, וחייב להודות למיטיב על כך, ואם אינו מודה הרי הוא כפוי טובה. על כן מבקש האדם שלא להיות נצרך. הגמרא בתחילת מסכת עבודה זרה אומרת שמשה רבינו הגדיר את עם ישראל ככפוי טובה. תוסי' אומר שהכפיות טובה באה לידי ביטוי כשלא רצו לקבל מה' חסדים, כדי שלא יצטרכו להשיב לו טובה. זאת אומרת שאדם שנמנע מלהשתעבד לחברו גם הוא מוגדר כפוי טובה.

יא. מדוע להכיר טובה

כדי שלא יכפור

שנינו (משנת רבי אליעזר פ"ז): "כל הכופר בטובתו של חברו, לבסוף כופר בטובתו של מקום" (של הקב"ה). דוגמה לכך יכול לשמש פרעה, שבתחילה כפר בטובתו של יוסף ובסוף כפר בטובתו של ה' כשאמר (שמות ה ב): "לא ידעתי את ה'". מעין זה מבאר החינוך (מצווה לג) את חובת האדם להכיר טובה ולכבד את הוריו: "כי אדם שהוא כפוי טובה, עלול חס וחלילה לכפור בטובתו של הקב"ה".

כדי שלא יענש על כפיות טובה

א. אדם הראשון נטרד מגן עדן בגין כפיות טובה, נאמר (בראשית ב ה) "כי לא המטיר ה' אלקים על הארץ ואדם אין". ביאר רש"י: מדוע ה' לא המטיר? כיון שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים. משמע שמי שאינו מכיר בטובה אין לתת לו, משום כפיות טובה.

ב. נבל הכרמלי נענש בכך שמת כעבור עשרה ימים, הוא היה כפוי טובה לדוד.

ג. שלמה המלך אומר (משלי יז ג): "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו".

כדי שלא להיות גזלן.

הרב וולבה מביא בשם ר' ירוחם ממיר (עלי שור ח"ב עמוד רעב). שאדם שאינו מכיר טובה נקרא 'גזלן'.

כדי שיקבל טובה גם בעתיד.

משה רבינו (שירת האזינו דברים לב ו) אומר על עם ישראל: "עם נבל ולא חכם". מבאר רש"י: עם נבל - ששכחו את הטובות שעשו להם, ולא חכם - להבין את הנולדות, שאינו רואה את הנולד וגורם לעצמו להפסיד את טובתו של הקב"ה גם בעתיד.

מעין זה ביארו את הפסוק (תהלים קיח א) "הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו". ה' ימשיך לתת לנו את חסדו לעולם, אבל (כך משמע בדרך השלילה), אם לא יודו לה', כלומר יהיו כפויי טובה, משמע שה' לא ייטיב להם שוב.

'הכרת הטוב' צריכה להיות אמיתית מלווה בהרגשה שפלוני היטיב, ועל כך צריך לשלם כדי להודות לו. אדם צריך להכיר טובה על מה שנעשה לו בעבר, אולם יש להיזהר

מהרגשה מזויפת שכל תכליתה הטבה ע"מ לקבל טובה בעתיד ולא כדי לגמול על העבר. הרגשות מזויפות מעין אלו אנו מוצאים בשני מקומות:

א. כשנדדה שנתו של המלך אחשורוש, הטרידה את מנוחתו המחשבה, מדוע מזמינה אסתר את המן למשתה, מחשבה זו הובילה אותו למסקנה שיתכן שיש איש עשה לו טובה ולא פרע לו עליה שהרי על מודיעין צריך לשלם ובעקבות זאת יתכן שנמנעים מלספר לו ולגלות לו את הסודות, ולכן ביקש "להביא את ספר הזכרונות". אחשורוש גמל טוב רק בגלל שהיה לו אינטרס. הוא דאג לעצמו, לגבי העתיד ולא כדי להודות על העבר.

ב. חז"ל אומרים שעשו כיבד את הוריו בדרגה גבוהה ביותר עד שתנאים ואמוראים התקנאו במידת כיבוד ההורים הנשגבה שהיתה בו. ומאידך, היה צד נשים מיד בעליהן, שזו תופעה הפוכה, שמרגיש שהכל שייך לו, והכל מגיע לו. איך אפשר להבין את הסתירה הזו? כוונתו של עשו בכיבוד הוריו לא היתה מתוך הכרת תודה, אלא מתוך חשבון שבנו יראה כיצד הוא מכבד את אביו, ודבר זה ישמש לו מודל לחיקוי ובעתיד גם בנו יכבד אותו כך לעת זקנותו. הרי לנו 'הכרת הטוב' מזויפת, שיש לו אינטרס רק לדאוג לעתידו לגמול טוב באמת ובתמים על העבר.

כדי שלא להיות משועבד.

היו בין גדולי ישראל שהשתדלו בכל יכולתם להימנע מלקבל טובות, כדי שלא להיות משועבד ובעל חוב כלפי המיטיב (ראה לעיל סעיף ח בביאור הפסוק "עבד לזה לאיש מלוה). ואם בכל זאת קיבלו טובה, הקפידו לפרוע בהקדם בעבורה.

יב. כפיות טובה

מהי כפיות טובה

כנקודת מוצא לדיון על כפיות טובה משמשים דברי הרא"ש ('ארחות חיים' סימן כה): "דרכם של הבריות להעלים הטובות ולגלות הרעות". הצורך להודות ולהכיר טובה ולהימנע מכפיות טובה הינו דבר הגיוני, פשוט וברור שהשכל מחייב. אולם כפיות טובה הינה מידה המושרשת בנו, עוד מאדם הראשון. בפרשת 'דור הפלגה' (בראשית יא ה) נאמר: "ויורד ה' לראות את העיר... אשר בנו בני האדם". שואלים על כך חז"ל (מובא שם ברש"י), מדוע מדגישה התורה "בני האדם", האם יש בנים אחרים? שמא בני חמורים וגמלים? עונים חז"ל: "אלא בני אדם הראשון שכפר בטובה ואמר: האשה אשר נתתה עמדי, אף אלו כפרו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומילטם מן המבול". אמנם כאן מדובר בכפיות טובה ביחס להקב"ה, וההגיון הפשוט אומר שיש להכיר טובה לבני אדם, אולם למידה זו יש שורש אחד.

בעת מסע בני ישראל במדבר (בהעלותך יא ה) התלונן האספסוף: "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, את הקישואים, ואת האבטיחים". מבאר זאת רשב"ם, כאן היתה כפיות טובה באזכור מצרים והכעס על היציאה, ועל כך נתבעו.

מדוע טבע האדם להיות כפוי טובה, אם השכל הברור מחייב אותו להכיר טובה? אומר על כך הרב וולבה בספרו 'עלי שור' כמה תשובות:

א. אדם נולד בעולם הזה והבין שהכל מגיע לו. מרגע שנולד וגדל אצל הוריו התרגל שהוא מקבל. הוריו מטפלים בו, ונותנים לו כל שצריך ורוצה, הכל מובן מאליו. אדם נולד בטבע אנוכי, הוא רואה את עצמו במרכז העולם, וכל הסובב אותו נועד לשמשו. הפועל היוצא ממחשבה זו - שכל מה שעושים לו - מגיע לו, ואין הוא צריך להוקיר על כך טובה.

- ב. אדם צריך לדעת שלא הכל מובן מאיליו, והכל בעולם הוא בבחינת חסד, גם הרופא שמרפא והנהג שנוהג (למרות שמקבלים על כך משכורת).
- ג. כשאדם מקבל טובה מאחר ומכיר לו טובה על כך, נעשה הוא מחוייב ומשועבד לו (עיין לעיל סעיף ח), מקבל הטובה צריך לגמול לו על כך ואף לומר לו תודה, ובאמירת תודה יש משום 'הכנעה' מסויימת. מקבל הטובה נהיה 'משועבד' לחברו ובעתיד יצטרך לגמול לו על כך, ואדם (בדרך כלל) אינו רוצה שעבודים. וכדי שלא להיות משועבד מתעלם מקבל הטובה, ומתנהג כאילו לא קיבל כלום וזוהי 'כפיות טובה', שכביכול 'כפה' וכיסה על הטובה שקיבל.
- מעין זה כותב הסטייפלר ('חיי עולם' פרק כו):

"ויש כמה אנשים שהמידה הרעה והמנוולת הזאת לשלם רעה תחת טובה, היינו לעשות רעות למי שמיטיב לו, ולאיש שלא היה לו עמו שום עסק לא ירעו ואל ישחיתו... כי כשקיבל טובה, מרגיש כעין חיוב 'הכרת הטוב'. וברוב גאוותו ומידותיו הרעים אינו חושב כלל וכלל להיכנע ולהכיר טובה, ושוב הוא רואה במיטיבו, כאיש המדריך מנוחתו וכבעל חוב שלו, שהוא מחויב לשלם, ולכן מתעורר אצלו שנאה עליו ומתאוה להרע לו. וגם להראות שהוא אינו נכנע ושאינו בו זיק רגש של 'הכרת טובה'".

משה רבנו מכנה את עם ישראל (דברים לב ו): "עם נבל ולא חכם". מדוע? כיון שהתביעה על יראת שמים נובעת מ'הכרת הטוב'. מי שכפוי טובה אינו ראוי לתואר אחר זולת נבל. וכפי שכתב רש"י (שם) "עם נבל - ששכחו את העשוי להם. ולא חכם - להבין את הנולדות שיש בידו להטיב ולהרע". ומשה רבנו מוסיף ואומר: "הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך". כלומר, משה תמה על בני ישראל - אחרי כל הניסים והחסד מצד בורא עולם- איך יתכן שלא תכירו טובה.

הראשון שכפר בטובתו של מקום היה אדם הראשון. בתשובה לשאלה (בראשית ג יב): "המן העץ אשר ציוויתך לבלתי אכול ממנו אכלת". עונה האדם: "האשה אשר נתת עמדי". יכל האדם להצטדק ולומר "האשה נתנה לי", אך במקום זה הוסיף שלוש מילים "אשר נתת עמדי" המורות על כפיות טובה. חז"ל (ע"ז ה:): אומרים שכאן כפר בטובה, בעוד שבורא עולם נתן לו את חוה לעזר, מתוך כוונה טובה.

דוגמא נוספת לכפיות טובה מוצאים אנו אצל בלעם הרשע שבאמת הכיר בהיותו כפוי טובה ואמר זאת גם לבלק (במדבר כג ז): "וישא משלו ויאמר: מן ארם ינחני...". מבאר המדרש (במדבר רבה ק"ט): "פתח ואמר... מן ארם ינחני. אמר לו (לבלק): "השווינו שנינו להיות כפויי טובה". על איזו טובה הם נעשו כפויי טובה? ממשיך המדרש:

"אילולי אברהם אביהם לא היה בלק, שנאמר: "...ויזכור אלוקים את אברהם וישלח את לוט... ואתה מבני בניו של לוט".

אברהם הציל את לוט, וכל צאצאיו צריכים לגמול לו טובה על כך. אולם בלק שהיה כפוי טובה, לא זו בלבד שאינו מכיר על כך, הוא אף נלחם בבניו של אברהם.

"ואילולי יעקב אביהם לא הייתי אני בעולם, שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב".

בזכות יעקב נולדו ללבן בנים, ומבני בניו יצא בלעם. וגם הוא כופר בטובה שמגיעה ליעקב על שבזכותו נולד בלעם.

המנעות מכפיות טובה

משה רבינו נצטווה (במדבר לא ו) ע"י הקב"ה לנקום את נקמת המדיינים לפני מותו. אולם משה לא נלחם בהם, אלא מצווה את בני ישראל להלחם, כפי שנאמר: "וישלח אותם משה... ואת פנחס בן אלעזר הכהן לצבא". המדרש (מובא ב"ילקוט שמעוני" מטות רמז תשפה): תמה על השינוי בביצוע ציווי ה' בכך שמשה לא נלחם בהם כפי שנצטווה, אלא פקד על העם לעשות זאת ושלח בראש הצבא את פנחס. עונה המדרש "ע"י שנתגדל במדין, אמר: אינו בדין שאני מצר למי שעשו לי טובה". משה לא מקיים את דברי ה' בעצמו, כדי שלא לעבור על 'הכרת הטוב', ולכן שולח את פנחס בראש הצבא כדי שילחם במדיינים. אומר על כך ר' חיים שמואלביץ כיון שיש צורך להקפיד שלא להיות כפוי טובה, הרי שכשהקב"ה ציווה את משה לנקום במדיינים, התכוון שיעשה זאת ע"י שליח ולא בעצמו ובלבד שלא יעבור על חיוב של 'הכרת הטוב'.

כשאשת פוטיפר מנסה לפתות את יוסף לשכב עמה, יוסף דוחה את הצעותיה ואומר לה (בראשית לט ט): "ולא חשך ממני... ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלוקים". מפרש הספורנו: "איך אעשה הרעה הגדולה הזאת, לשלם רעה תחת טובה". ר' אליהו לאפיאן בספרו 'לב אליהו' מבאר, שלאחר שיוסף ראה שאשת פוטיפר דוחה את כל ההסברים שלו, השתמש יוסף ב'נשק האחרון', ואמר לה שצריך הוא להכיר טובה לאדונו על שמסר והפקיד בידיו את כל הנהגת הבית. יוסף מרגיש מחוייבות כלפי אדונו, וחש איסור לשלם לו רעה במקום האימון המוחלט שנתן בו.

המשנה (אבות פרק ב משנה ט) מבקשת למצוא את הדרך הרעה שמקיפה את מהותו וחיו של האדם שראוי להתרחק ממנה. מביאה המשנה כמה דעות ובהן: "איזוהי דרך שיתרחק ממנה האדם... ר' שמעון אומר: הלווה ואינו משלם...". אדם שחוטא ואינו משלם הרי זה מפני שאינו מרגיש חיוב וצורך, שהרי מי שלוה ומתחייב - משלם. אדם שמופקע מההרגשה של הכרת חיוב לשלם ולהכיר תודה, הרי זו המידה הרעה ביותר.

השלילה שבכפיות טובה

ר' יעקב קמינצקי אומר שאדם שהוא כפוי טובה גורם שתי רעות:

- א. באופן ישיר - גורם לעצמו רעה, שלא ייטיב עמו עוד.
- ב. גורם רעה לאחרים, כגון שלוה ולא שילם, גורם הוא שהמלווה שקיבל יחס ותגובה שליליים, ימנע מלהלוות לנזקקים.

עונש על כפיות טובה

נבל הכרמלי (שמואל א כה לח) היה כפוי טובה לדוד ומת כעבור עשרה ימים, כיון שממהרים להפרע מכפוי טובה. יש לכך סימוכין בדברי שלמה (משלי יז יג): "משיב רעה תחת טובה, לא תמוש רעה מביתו".

וכן מצינו במדרש (משנת רבי אליעזר פרשה ז): "לא נטרד אדם הראשון מגן עדן, אלא על כפיות טובה".

על השלילה שבכפיות טובה עומדים חז"ל (עבודה זרה ה.):

"ת"ר אמר להן משה לישראל: כפויי טובה... (מדוע) בשעה שאמר הקב"ה לישראל מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר תן אתה".

רש"י (שם) מגדיר כפיות טובה "אינן מכירין להחזיק טובה לבעלים". כלומר מתעלמים מנותן הטובה. תוס' מוסיף שהאדם אינו רוצה לקבל טובה מחברו, כדי שלא יצטרך

להחזיק לו טובה על כך, לא זו בלבד שכפיות טובה שלילית בפני עצמה, אלא יש שלילה גם בהמנעות מלקבל טובה כשהמטרה היא שלא להשיב טובה.

חז"ל ממשיכים ואומרים שעם ישראל היו כפויי טובה ביחס להקב"ה כשאמרו (במדבר כא ה): "ונפשנו קצה בלחם הקלקל". עם ישראל קיבל במשך 40 שנה 'מן' שירד לו מן השמים תוך כדי ניסים גדולים, הם לא היו צריכים לתור מרחק רב אחרי אוכל, יכלו לטעום בו כל טעם שרצו, המאכל היה טרי ובכמות הנדרשת ועוד ניסים רבים.

רש"י (שם) מתאר נס נוסף שהיה ב'מן': "קל הוא המן ומפני שהיה נבלע בכל אבריהם ואינן יוצאין לחוץ, קראוהו קלוקל ורגנו על כך. והיא היתה להם טובה גדולה, שלא היו צריכין לטרוח ולצאת שלוש פרסאות לפנות". באופן טבעי כשאדם אוכל, המאכל מתעכל במעיו ולאחר זמן מערכת העיכול מפרישה את השאריות. אולם הקב"ה עשה עם בני ישראל במדבר חסד והמן היה נבלע באבריהם, וכל זאת כדי שלא יצטרכו לצאת חוץ למחנה להתפנות ולהפריש את הפסולת. עם ישראל, לעומת זאת, במקום להכיר על כך טובה, התלונן על המאכל המשונה שמונע מהם תהליך טבעי ותלה זאת במזון המוזר.

התגובה לא איחרה לבוא, ובפסוק שלאחר מכן נאמר: "וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם". מדוע נחשים? אומר רש"י: "יבוא נחש שכל המינים נטעמים לו טעם אחד (טעם עפר) ויפרע מכפויי טובה". הרי לנו חומרת עונשה של כפיות טובה.

דוגמא לשלילה שבכפיות טובה אנו מוצאים בפרשת שמות (א ח) נאמר: "ויקם מלך חדש על מצרים". חז"ל (סוטה יא): נחלקו בפירוש המילה "חדש", לפי אחד הפירושים - שנתחדשו גזירותיו, כלומר זהו אותו פרעה שהיה בימי יוסף אלא שכעת התנהג בצורה שונה. מדובר באותו פרעה שאמר ליוסף לאחר שפתר את חלומותיו (בראשית מא לט): "אחרי הודיע אלוקים אותך", ושבזכות יוסף פרחו מצרים, ובזכות יעקב הנילוס עלה ונפסק הרעב. למרות כל זאת, פרעה שינה את יחסו כלפי ישראל עד כדי שנתחדשו גזירותיו. כיצד הגיע לדרגה שפלה זו?

כאן נוכל לראות בהתגשמותו את מאמר חז"ל (משנת ר' אליעזר פרק ז): "כל הכופר בטובתו של חברו, לבסוף כופר בטובתו של מקום". כלומר אם אדם רגיל להכיר טובה לחברו - הוא עושה זאת גם ביחס להקב"ה, אבל פרעה שהרגיש שהוא השליט ואין בלתו, לא הכיר טובה לבני אדם, ובהם גם ליוסף, והגיע למצב של גזרות לעם ישראל ובסוף הדרדר גם לכפירה בהקב"ה.

כה חמורה היא כפיות הטובה, עד שחז"ל השווו את מי שלא גמל טובה עם חברו לכופר בה' - אפיקורס. מדוע? כיון שמסתבר שזו מידה שרשית אצלו, ואם לא גמל טוב עם רעהו - בסוף, גם אם הוא אדם ירא שמים, יגיע גם לכפירה בבורא עולם, וסופו יעיד על תחילתו.

טז. יחס לכפוי טובה

בפרשת כי תצא נאמר (דברים כג ד-ז):

"לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם". על דבר אשר לא קידמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם... לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימך לעולם".

השווה כאן התורה את עמון, שלא הסבירו פנים לישראל, למואב ששכרו את בלעם לקלל את ישראל. והלא קללת בלעם חמורה היא פי כמה מ"לא קידמו אתכם בלחם ובמים" וחוסר נימוס, ואיך יתכן להעניש את בני עמון בעונש שווה למואב? כותב הרמב"ן (שם):

"והנראה אלי כי הכתוב הרחיק שני האחים האלה, שהיו גמולי חסד מאברהם שהציל אביהם ואימם מן החרב והשבי, ובזכותו שלחם ה' מתוך ההפיכה (בסדום), והיו חייבים לעשות טובה עם ישראל והם עשו עמהם רעה, האחד שכר עליו בלעם בן בעור והם המואבים, והאחד לא קידם אותם בלחם ובמים כאשר קרבו למולו, כמו שכתוב אתה עובר היום את גבול מואב את ער וקרבת מול בני עמון... והנה עמון הרשיע בזה יותר מכולם, כי בני עשו והמואבים כאשר ידעו שהזוהרו ישראל שלא יתגרו בהם, הוציאו לחם ומים חוץ לגבולם, ועמון לא אבה לעשות כן... ולכך הקדים הכתוב עמוני והקדים להזכיר פשעו, על דבר אשר לא קידמו אתכם..."

הרמב"ן כותב שכפיות טובה היא חטא חמור משכירת בלעם לקלל את ישראל, וכלשונו: "הרשיע בזה יותר מכולם", כיוון ש'הכרת הטוב' אינה מעלה טובה או יתרון, זו תכונה בסיסית ויסודית, שבהעדרה - עונו של כפוי הטובה גדול.

התורה (בראשית ד טו) אומרת: "וישם ה' לקין אות", אומר על כך המדרש רבה (פרשה כב): "רב אמר: כלב מסר לו". מדוע דווקא כלב ולא בעל חיים אחר? כיון שקין היה כפוי טובה ביחס להבל. המדרש (שם יז) אומר שהבל היה חזק יותר מקין, והיה כפוף אליו. המדרש מספר על דו שיח שהיה ביניהם - קין ביקש מהבל שלא יהרוג אותו, כדי שלא לצער את אביו, ואכן הבל התמלא רחמים על קין ולא הרג אותו, לבקשתו. אולם בסוף קין קם והרג את הבל. בתגובה לכך מסר לו הקב"ה כלב שישמור עליו. הייחודיות של הכלב, על פני בעלי חיים אחרים, שהוא מסור לבעליו ואינו כפוי טובה. הכלב שימש לקין תזכורת לנאמנות וליהכרת הטוב.

שלמה המלך מתייחס לכפוי טובה בצורה שלילית. בספר משלי (יז יג) כתוב: "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו". ופירש הרלב"ג שיש שתי סיבות לכך שרעה לא תמוש ממנו: א. אנשים ישתדלו לא להיטיב עימו, וכשתהיה לו רעה בביתו היא לא תסור, כיון שהסובבים אותו רואים שהוא מחזיר רעה תחת טובה, ועל כן אף אחד לא ישתדל בהסרתה ממנו. ב. זה עונש מה' על כפיות טובה, כיון שמונעת מאדם את הטובות והשלימות.

הגמרא (ברכות ו:) אומרת: "ואמר רב חלבו אמר רב הונא: כל שידוע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום, יקדים לו שלום, שנאמר (תהלים לד): "בקש שלום ורדפהו". ואם נתן לו ולא החזיר, נקרא גזלן", רש"י מבאר טעם מדוע נקרא גזלן: "שלא השיב על שלומו". 'הכרת הטוב' אינה רק בהשבת חפץ גשמי או תגמול פיזי, כשאדם מעניק משהו לחברו אך טבעי הוא שיקבל על כך בתמורה שווה ערך לנתינתו. על אמירת שלום משיבים שלום. אדם שלא השיב שלום לרעהו אינו רק כפוי טובה, הוא נקרא גזלן, כאדם שנטל משהו מחברו.

